

УДК 327(73):325.36«191»

ПОЗИЦІЯ В. ВІЛЬСОНА ЩОДО ІМПЕРІЙ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Глібішук Микола, П'ятничук Тарас

У статті проаналізовано позицію американського президента Вудро Вільсона щодо імперій упродовж Першої світової війни. Суперечливість його ставлення обумовлювалось тим, що, з одного боку, він негативно оцінював колоніальну політику європейських країн у різних частинах світу. Експлуатація периферії, завоювання територій за допомогою зброї, пригноблення політичних та релігійних прав населення колоній, боротьба проти національно-визвольних рухів, що характерно для більшості імперій, критично сприймалося як Вільсоном, так і більшістю тогочасної американської еліти. З іншого, такі імперські держави як Велика Британія, Франція та Росія були союзниками у війні. Тому позиція лідера Сполучених Штатів була неоднозначною щодо цього питання. До того ж у роки війни 1914–1918 рр. Вільсон прагнув лише до послаблення позицій європейських імперій, а не остаточного зникнення цих форм правління з політичної мапи. Однак з початком роботи Паризької мирної конференції, яка мала закласти підвалини нового післявоєнного устрою світу, під тиском різних чинників лідер США змушений був змінити своє бачення майбутньої долі імперій.

Ключові слова: Вудро Вільсон, імперії, Велика війна 1914–1918, США, колоніальне правління, нація.

Починаючи від епохи проголошення незалежності, і, значною мірою, до сьогодення, правлячі еліти Сполучених Штатів не забувають підкреслювати свою винятковість і відмінність від решти світу. Насамперед, це стосується країн Старого Світу. Досить чітко ця тенденція простежувалася на межі ХІХ–ХХ ст., і особливо під час Великої війни 1914–1918 рр.

До початку військових дій у Європі США, хоча й підтримували дипломатичні і торговельні зв'язки з імперіями Старого Світу, проте, вбачали у них втілення імперіалізму, колоніалізму і тиранії. Винятком у цьому плані залишалася Британська імперія, яка, відповідно до «ідей англосаксонізму», розглядалася як природній союзник США, а самі англійці – частиною англосаксонської сім'ї.

Зі вступом США у Першу світову війну перед президентом Вудро Вільсоном та правлячими колами постала дилема ставлення до імперій. З одного боку, союзниками Сполучених Штатів виступали імперські держави, яким були притаманні вказані вище риси, які американці засуджували. З іншого боку, із перемогою у війні США могли б запропонувати свої правила у систему міжнародних відносин. Зважаючи на це, цікавим видається аналіз поглядів тогочасного лідера Сполучених Штатів на імперії впродовж Першої світової. Того більше, що деякі дослідники вважають його підхід до цієї проблеми «концепцією імперського президента» [1, 44–45].

Варто зазначити, що багато базових принципів зовнішньополітичної філософії Вільсона сформувались на початку життєвого шляху майбутнього президента США. Зокрема, вже з раннього дитинства він сприймав навколишній світ, опираючись на релігійні постулати. Поділяючи віру в «божественне Провидіння», він був абсолютно переконаний у тому, що американці «богообраний» народ, покликаний «працювати на все людство» в ім'я «християнізації» світу. Під час навчання зовнішньополітичні погляди Вільсона зазнали впливу популярної у той час теорії соціал-дарвінізму. Еволюційні уявлення про суспільний розвиток зробили його твердим прихильником доктрини про «провідні» і «відсталі» нації. У роки педагогічної і наукової роботи він продовжив осмислення міжнародних проблем вже на новому, «академічному» рівні. Логіка його зовнішньополітичних міркувань відповідала типовому ліберально-демократичному тлумаченню історичного призначення США. Вільсон вважав, що найважливішим завданням американців є не стільки набуття матеріального благополуччя, скільки розв'язання у глобальному масштабі більш «ідеальних» питань, таких як поширення демократичного і стабільного правління. Значний вплив на генезис його зовнішньополітичних поглядів здійснила іспано-американська війна (1898 р.). Дії Сполучених Штатів він оцінював з погляду «моральних зобов'язань» своєї країни перед народами, що опинилися під американським контролем. Майбутнє кар'єрне зростання Вільсона у політиці (1910–1912 рр.) стало часом «підживлення» його ідеалістичних поглядів конкретнішими і нагальнішими потребами американської дипломатії. Зокрема, він зумів усвідомити значення економічних чинників американської зовнішньої політики та деякі проблеми світової геополітичної ситуації. Водночас «прогресистські мотиви» публічних виступів Вільсона були співзвучні з його релігійно-моральними переконаннями. Він зумів не тільки надати моралізму особливу роль в обґрунтуванні своєї дипломатії, а й створити на її основі цілісну концепцію нового світового порядку [2, 28–29].

Сприйняття імперських держав Старого Світу В. Вільсон виклав у праці «Держава. Елементи історичної та практичної політики», надрукованій у 1889 р., де проаналізував історію розвитку та функціонування державних інститутів, починаючи від Стародавньої Греції та Риму, приділивши за такої умови особливу увагу тогочасним країнам. Розмірковуючи над існуючими монархічними державами, зокрема, імперіями, він вказував на їх обмеженість щодо повноважень монарха. «Майже всі вони обмежені рішеннями народного парламенту», – зазначав Вільсон [3, 602]. Винятком серед них він вважав Російську та Османську імперії, які, на думку майбутнього президента, були анахронізмами Старої Європи [3, 601]. Висновок з цього твердження можна зробити лише один – ці держави були приречені на перетворення.

Світова війна 1914–1918 рр. та намагання Вільсона осмислити майбутні підсумки цього глобального конфлікту суттєво розширили його уявлення про проблему імперій. Цьому сприяла міжнародна політична ситуація, яка склалася впродовж років війни. Під впливом цього протиборства яскраво проявилася криза багатонаціональних імперій, а на міжнародній арені все голосніше почав лунаати голос національно-визвольних рухів. Прагнучи до фундаментального оновлення системи міжнародних відносин, Вільсон був змушений реагувати на ці виклики [4, 31].

Варто зазначити, що у світогляді американського керівника поняття імперія тісно пов'язувалось із таким терміном як нація. Його розуміння цієї дефініції відрізнялося від сприйняття більшості лідерів європейських держав. Нація, у вільсонівському розумінні, це соціум, об'єднаний політичним устроєм, способом життя, традиціями тощо. Інакше кажучи, для нього нація являла собою синонім громадянського суспільства, і, відповідно, під національним самовизначенням він розумів не етнічне відокремлення (як це було прийнято у Європі), а право національних спільнот на самоуправління. Отже, у світогляді президента США доктрина національного самовизначення ґрунтувалася на ідеях ліберального націоналізму і своєрідним продовженням його демократичних переконань [4, 31].

Не варто забувати, що для Вільсона і багатьох його сучасників, Велика війна 1914–1918 рр. розпочалася як зіткнення імперій, як класична війна великих держав, а завершилася подією, яка дала потужний моральний та політичний компоненти, – тріумфальною перемогою коаліції, що проголосила себе лідером нового світового порядку. Очолювана американським президентом «війна за те, щоб покласти край усім війнам» була доведена до переможного кінця для дотримання міжнародного права і повалення авторитаризму, милітаризму тощо [5, 13].

Однак, все вище перераховане не означало, що Вільсон був категоричним противником існування імперій як політичних систем. Війна перетворила керівника США на знаменитість світового значення, його проголосили «великим пророком ліберального інтернаціоналізму». Основними положеннями його програми були передбачувані доповнення логіки політики відкритих дверей, що забезпечило б економічну перевагу Сполучених Штатів на міжнародній арені. Вільсон прагнув до ролі світового арбітра, гарантування свободи морів і ліквідації дискримінації у торговельній політиці. Він сподівався, що Ліга Націй покладе кінець суперництву імперій. Це був антивоєнний, постімперіалістичний порядок денний країни, яка переконана у тому, що вона перебуває за крок від світового домінування, яке можна досягти застосувавши м'яку силу – економіку та ідеологію. Все це мало підірвати економічну основу європейських колоніальних володінь. Однак Сполучені Штати не були зацікавлені в остаточній ліквідації імперської ієрархії [5, 19].

Що стосується колоніального питання, то Вільсона хвилювали не стільки права пригноблених народів, скільки насильницький характер імперіалістичної конкуренції. Пункт 5 відомих «14 пунктів Вудро Вільсона» закликав до врегулювання претензій конкуруючих країн не шляхом війни, але на основі «вільного, щирого і абсолютно неупередженого розв'язання суперечок». Щодо населення підлеглих країн, то американський лідер робив наголос лише на «дотриманні принципу, згідно з яким при розв'язанні усіх питань, що стосуються суверенітету ... інтереси населення країн, яких це турбувало, мусять мати однакову вагу в порівнянні із справедливими вимогами урядів права якого мають бути визначені». Показово, що вимогам колоніальних держав надавалася вага не менша, ніж претензіям населення залежних країн. Отже, Вільсон говорив про інтереси держав, а не про прагнення населення цих країн. Це повністю вписувалося в глибоко патерналістське уявлення про колоніальне правління [5, 19].

Підтвердження таких позицій знаходимо й у промовах тогочасного керманіча Сполучених Штатів. Так, у одному із виступів у Конгресі США Вільсон заявив: «Однак ми маємо сказати, що не хочемо жодним чином послаблювати або перебудовувати Австро-Угорську імперію. Нас не стосується те, що вони роблять зі своїм власним життям, ні в промисловості, ні в політиці. Ми не ставимо перед собою мету або бажання диктувати їм свою волю. Ми тільки хочемо бачити, що їхні справи залишені в їх руках, великі чи малі. Ми будемо сподіватися на гарантування народам Балканського півострова і народу Турецької імперії можливості зробити своє життя безпечним від гноблення або несправедливості та від диктату іноземних судів чи партій. І наше ставлення щодо Німеччини таке ж. Ми не маємо наміру втручатися у її внутрішні справи» [6].

Сенс вибору таких суджень стає зрозумілим, якщо порівняти їх із висловлюваннями Вільсона щодо територіального питання, які були пов'язані з європейською війною 1914–1918 рр. У своїй програмі післявоєнного влаштування світу він також говорив не про абсолютне право на самовизначення, а про різні погляди на можливості самоврядування, що було типовим для консервативного лібералізму XIX століття. Він говорив про Бельгію, яку належало звільнити і відновити (пункт 7) «без будь-яких спроб обмеження суверенітету, яким вона користується нарівні з усіма іншими вільними націями». Ельзас-Лотарингію варто повернути, а всі окуповані французькі території – «звільнити» від німецького панування (пункт 8). виправлення кордонів Італії варто виконувати з урахуванням «чітких національних кордонів» (пункт 9). Щодо народів Габсбурзької та Османської імперій (пункт 12), Балкан (пункт 11) і Польщі (пункт 13) тон був більш патерналістський. Їм були потрібні «дружні поради» і «міжнародні гарантії». Тому цей іноземний нагляд гарантував не «самовизначення», а «безпеку життя і абсолютно непорушні умови автономного розвитку» [5, 96].

Варто зазначити, що ідею про збереження імперій як форм політичного ладу, можемо знайти в інших важливих документах тогочасної американської дипломатії. Так, в одному із листів Держсекретаря США Роберта Лансінга, датованого 1917 р., знаходимо: «Величезні збитки, розчленування імперій, створення егоїстичних та особливих ліг, ми вважаємо неправильним, і, зрештою, гіршим рішенням для миру, у першу чергу, для стабільного миру» [7].

Отже, можемо констатувати, що погляди американського президента Вудро Вільсона щодо імперій впродовж Першої світової варто розглядати у двох площинах. З одного боку, лідер Сполучених Штатів бажав встановити політичну та економічну гегемонію своєї країни у світі. З іншого, лідер Сполучених Штатів намагався ослабити сили європейських імперій, однак не прагнув їх остаточного зникнення з політичної карти світу. Однак після завершення бойових дій через тиск британських та французьких правлячих кіл під час Паризької мирної конференції, революційних потрясінь у континентальній Європі та інших частинах світу, опозицію у середині своєї політичної команди, змінив своє бачення щодо існування таких політичних форм правління як імперій.

Abstract

The article analyzes the position of the American President Woodrow Wilson regarding empires during the First World War. The contravening character of his relationship was caused the fact that he negatively assessed the colonial policies of European powers in different parts of the world. He also critically assessed such things as the exploitation of the periphery, the conquest of territories by means of weapons, the suppression of the political and religious rights of the population of the colonies, the struggle with national movements, typical of most empires. On the other hand, such imperial states as Great Britain, France, and Russia were the US allies in the war. Therefore, the position of the leader of the United States was ambiguous in this matter. During the First World War, Wilson sought only weakened the position of the European empires, but not the complete disappearance of them from the political map of the world. However, with the start of the work of the Paris Peace Conference, which was to form a new post-war world order, the American leader under pressure from various factors was forced to change his vision of the future fate of empires.

Key words: Woodrow Wilson, empires, Great War 1914–1918, USA, colonial rule, nation.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Романов В. Президентские выборы 1912 г. в США: внешнеполитические аспекты «новой свободы» Вудро Вильсона. *Pro Nunc. Современные политические процессы*. 2006. № 2. С. 44–52.
2. Романов В. Внешнеполитическая доктрина вильсонизма и политико-академические круги США (1913–1921 гг.): автореф. дис. ... д-ра. ист. наук. Москва, 2005. 52 с.
3. Романов В. Вудро Вильсон о национальном самоопределении. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*. 2008. № 3 (1). С. 30–38.

4. Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916–1931 годы. Москва: Институт экономической политики имени Е. Т. Гайдара, 2017. 640 с.
5. Reply to Pope Benedict's Peace Proposals (August 27, 1917) // President Wilson's state papers and addresses. URL: <https://archive.org/>
6. Wilson W. Fifth Annual Message December 4, 1917. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/fourth-annual-message-18>
7. Woodrow W. Elements Of Historical And Practical Politics. Boston: D. C. Heath and Co, 1889. 602 p.

References

1. Romanov, V. (2006) Prezidentskie vybory 1912 g. v SShA: vneshnepoliticheskie aspekty «novoy svobody» Vudro Vilsona [*Presidential elections of 1912 in the USA: foreign policy aspects of the «new freedom of Woodrow Wilson»*]. Pro Nunc. Sovremennyye politicheskie protsessy, 2, 44–52.
2. Romanov, V. (2005) Vneshnepoliticheskaya doktrina vilsonizma i politiko-akademicheskie krugi SShA (1913–1921 gg.) [*Foreign policy doctrine of Wilsonism and the political and academic circles of the United States (1913–1921)*]: avtoref. Dis. doct. ist. nauk, Moskva.
3. Romanov, V. (2008) Vudro Vilson o natsionalnom samoopredelenii [*Woodrow Wilson on national self-determination*]. Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta, 3 (1), 30–38.
4. Tuz, A. (2017) Vsemirnyiy potop. Velikaya voyna i pereustroystvo mirovogo poriyadka, 1916–1931 gody [*A flood myth. The Great War and the reorganization of the world order, 1916–1931*]. Moskva: Institut ekonomicheskoy politiki imeni E. T. Gaydara.
5. Reply to Pope Benedict's Peace Proposals (August 27, 1917). President Wilson's state papers and addresses. URL: <https://archive.org/>
6. Wilson, W. (1917) Fifth Annual Message December 4, 1917. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/fourth-annual-message-18>
7. Woodrow, W. (1889) Elements Of Historical And Practical Politics. Boston: D. C. Heath and Co.